

SIYASİ TEMSİL SORUNU OLARAK DEMOKRASİ AÇIĞI

Ramazan Mutlu Doğaner¹

ÖZ

İktidar, insan topluluklarının bir arada yaşaması ve yönetilebilmesi açısından yaşamsal derecede önemli bir siyaset bilimi kavramıdır. Diğer bir ifadeyle iktidar, hükmedebilme kudretiyle ilişkilidir. Bu kudretin ortaya çıkma ve kurumsallaşma biçimleri bağlamdan bağlama farklılık göstermektedir. İlk çağlardan günümüze kadar iktidarın oluşması ve kullanılmasına dönük olarak yöneten-yönetilen arasındaki ilişki sürekli tartışma konusu olmuştur. Bu bağlamda yönetenlerin yetkilerini aldığı kaynaktan ortaya çıkan meşruiyet zemini üzerinde yöneten-yönetilen arasında bir etkileşim ortaya çıkmaktadır. Bu durum kendi içinde birçok faktörü barındırmakla birlikte bunlardan biri siyasi temsildir ve günümüzde demokratik yönetime sahip devletlerde önemli görülmektedir. Günümüzde demokratik yönetimlerde siyasi temsilin nasıl teşekkül edeceği ve doğru temsilin nasıl olacağı konusunda tartışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı demokrasi ile siyasi temsil kavramlarını inceleyerek bu kavramlar arasındaki bağı ortaya koymak ve bu bağlamda demokrasi açığı doğuran durumları irdelemektir.

Anahtar Sözcükler: demokrasi, temsil, demokrasi açığı, demokrasi biçimleri

DEMOCRACY DEFICIT AS A POLITICAL REPRESENTATION PROBLEM

ABSTRACT

Power is a vitally crucial political science concept for the coexistence and management of human communities. In other words, power is related to the ability or capacity to dominate. The emergence and institutionalization of this capacity differ from context to context. The relationship between the ruler and the ruled has been the subject of constant discussion from the early ages to the present day. In this context, an interaction emerges between the ruler and the ruled based on the legitimacy of the source from which the rulers derive their authority. Although this situation contains many factors, one of them is political representation, and it is considered necessary in states with democratic administration today. Today, there are debates about how political representation is formed in democratic governments and how healthy representation will be. This study aims to examine the concepts of democracy and political representation, reveal the link between these concepts and examine the situations that cause democracy deficit.

Keywords: democracy, representation, democracy deficit, forms of democracy

GİRİŞ

İnsanın var olduğu günden beri yaşam alanı bir düzene ihtiyaç duymaktadır. Bu geçmişten günümüze değin çeşitli şekillerde teşekkül etmiştir. Bu gelişim evreleri kimi zaman daha dengeli olurken kimi zaman da kanlı bir biçimde cereyan etmiştir. Toplumsal yapı nasıl veya ne şekilde olursa olsun muhakkak bir örgütlenmeye giderek mekanizma oluşturmuştur. İşte bu süreç birçok deneyimin ardından 21. yüzyılda demokrasi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla yöneten-yönetilen arasındaki ilişki günümüzde demokrasinin meşruiyeti açısından önemlidir. Çünkü düzenin tesis edilmesi kadar sürdürülebilirliği de elzemdir.

¹ Serhat Kalınma Ajansı, İğdır-TÜRKİYE. ORCID: [0000-0001-8538-1233](https://orcid.org/0000-0001-8538-1233). E-posta: r.mutludoganer@gmail.com
Gönderim (Submission): 20.10.2020
Kabul (Acceptance): 10.12.2020

Bu çalışma günümüz demokratik yönetimlerini etkileyen siyasi temsilin doğuşu ve bugüne gelişini ele almakla birlikte katılımcı demokrasinin sınırlarını ortaya koymaktadır. Demokrasi açığının çıkış noktaları tartışılarak ilerisi açısından bunun çözüm yolları üzerinde bir değerlendirmede bulunmaktadır. Çünkü ideal yönetime ulaşmak mümkün olmasa da modern demokrasilerde artık bir adım daha öteye gitmek ve teoriyle pratiğin harmanlanarak bunun halk lehine kurgulanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Artık bireyin yetkilerini devretmesi kurgusunun ötesine geçerek yetkiyi kullananlarla iletişim ve onlara etki düzeyinin nasıl artırılacağı daha öncelikli bir mesele haline almıştır. Çalışmada ana kurgu konuya ilişkin temel kavramları mercek altına alarak demokraside sorunların somut yansımaları ve bunların çözümüne dönük önerilerin geliştirilmesi şeklindedir. Literatürden hareketle bu zemin üzerinde bir tartışma yapılacaktır.

LİTERATÜR TARAMASI

Konuya dair literatür taraması yapıldığında siyasi temsile ilişkin farklı yaklaşımların olduğu görülmektedir. Bu durum temsil eden ile temsil edilen arasındaki ilişkinin şekillenmesi ve somutlaşması açısından önem taşımaktadır. Siyasi temsile dönük yaklaşımların önemli bir kısmının demokrasi ile ilişkilendirildiği dikkat çekmektedir. Dolayısıyla demokrasi ve siyasi temsil arasındaki bağ aslında siyasi temsilin nasıl teşekkül ettiği ve demokrasi açığı olarak ifade edilen alanlardaki çıkmazlara dönük bizlere ipuçları vermektedir.

Bu kısımda öncelikle demokrasi kavramı ele alınacak ve demokrasinin temel ilkeleri açıklanacaktır. Bu doğrultuda demokratik yönetim modelleri üzerinden temsil kavramına geçiş sağlanacaktır. Siyasi temsile ilişkin de öncelikle temsil kavramı mercek altına alınarak geleneksel ve post modern olarak ifade edilen temsil yöntemleri üzerinde durulacaktır.

Bu temsil modelleri incelendiğinde post modern temsil yöntemlerinin resmi bir kuruma veya uygulamaya tabi olmadıkları görülmektedir. Ayrıca bu modelde öne çıkarılan sivil toplum kuruluşları gibi yapıların siyasi iktidarı ele geçirme çabası olmadığı için ne derece siyasi temsil işlevi görüp görmedikleri tartışmalıdır. Bunlar literatürün eksikleri olarak değerlendirilebilir.

Siyasal temsile dönük farklı incelemeler ve bakış açıları bulunmaktadır. Bu kavramı ilk ele alan ve inceleyen Hobbes olmuştur. Hobbes'a göre siyasal temsil her türlü hükümet yapısı için geçerlidir. Hükümetlerin vatandaşları temsil ettiğini iddia etmektedir (Türe, 2005, s. 71). Ancak Pitkin bu konuyu birçok yönüyle analiz etmiştir. Bu bağlamda gerek Pitkin gerekse literatürdeki hâkim görüş açısından varılan sonuç siyasi temsilin demokratik yönetimler için geçerli olacağı yönündedir.

Günümüzde demokratik yönetim biçiminin katılım ve temsile dayanması noktasında literatürde bir uzlaşma bulunmaktadır. Ancak temsili demokrasi, hukuki temeli itibariyle seçmen ve seçilenler arasındaki ilişkiyi belirleyen temsil yetkisine dayanmaktadır (Varlık ve Ören, 2003, s. 177). Yurttaşların resmi olarak seçim dışı unsurları kullanımı noktasında zayıf bir tutuma sahip olmalarının pasif bir katılıma neden olduğu söylenebilir. Bu durumun literatürde çok fazla yer almadığı tespit edilmiştir. Hâlbuki katılıma ilişkin adil seçimler, parlamento, siyasi partiler değerlendirilirken demokrasinin uygulanmasında önemli kurumlar olarak görülmektedir. Hal böyle iken yeterli işlevsellik sağlanamıyorsa bu yönde bir çıkış yolu olacak kurumsal yapıların inşa edilmesine dönük bir öneri oluşmaması veya bu eksikliğe yoğun bir şekilde atıfta bulunulmaması literatürün eksikliği olarak değerlendirilebilir.

Demokrasi Kavramı

Kelime anlamı olarak kabaca halkın iktidarı olarak ifade edilen demokrasi kavramı düşünürler tarafından çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Bunlardan bazılarını kısaca değinecek olursak; “H. Kelsen’e göre ‘iktidarın objesi ile sujesinin, yönetenler ile yönetilenlerin benzerliğini, halk tarafından halkın hükümetini ifade eden’ demokrasi Duverger tarafından; ‘yöneticilerin dürüst ve serbest seçimler yoluyla, yönetilenler tarafından seçildiği rejim’ olarak tanımlanmaktadır. Ünlü düşünür Locke; siyasal düzenin kurulmasını sağlayan toplumun, yasaları kendisinin yapması ve yasaları uygulayacak görevlileri de yine kendisinin belirlemesi halinde bu yönetim biçimine demokrasi deneceği biçiminde bir tanım yapmaktadır” (Varlık ve Ören, 2003, s. 175).

Demokrasinin temel ilkeleri kabaca “özgürlük ve eşitlik”, “siyasal temsil”, “siyasal katılım”, “haklar” olarak ifade edilebilir (Demir, 2010, ss. 600-603). Modern ulus-devlet anlayışına göre yönetimin sınırlandırılması ve siyasal temsil, demokrasinin iki önemli unsuru olarak öne çıkmaktadır. Yönetimin sınırlandırılması bireysel haklar ve devletin kamu gücünü kullanmasıyla bu eylemlerden doğan sorumluluğunu ortaya koyarken, siyasal temsil halkın iradesinin temsilciler vasıtasıyla yönetime aktarılmasını ihtiva etmektedir (Demirhan, 2015, s. 111).

Demokrasinin ilkeleri uygulama aşamasında elbette birçok faktöre bağlıdır. Ancak bunlar kurumsal düzeyde “hukukun üstünlüğü” ilkesiyle denetlenmektedir. Bu denetimine ilişkin Habermas’ın görüşlerine yer vermenin yararlı olacağı düşünülmektedir. Habermas demokratik yönetim içerisinde modern devletin bu ilke yanı sıra bir otokontrol gibi denetim imkânı veren ve karar alma süreçlerine katılımı sağlayacak “kamusal iletişim mekânının” var olmasını önemsemektedir (Konuralp, 2016, s. 47). Bu ilişkinin devlet ve toplum arasında oluşturulmasının kurulacak demokratik yönetim için önemli bir koşul olduğunu iddia etmektedir. Diğer bir deyişle otoriteyi hayata geçiren modern devlette iktidarın meşruluğu sadece yasalarla değil aynı zamanda karşılıklı diyalog ve iletişime dayalı bir siyasi ortamın bulunmasıyla perçinlenebilir. Dolayısıyla burada can alıcı nokta demokratik sürecin tam anlamıyla gelişebilmesi için halk “manevi-sosyal ve siyasi açıdan”- “nispi ölçülerde bir grup olarak” hukuksal bir zeminde kendisini ifade etme imkânına sahip olmalıdır (Demir, 2010, ss. 600-601).

Demokratik Yönetim Biçimleri

Temel olarak demokrasi modellerinden bahsedecek olursak bunlar; doğrudan demokrasi, yarı doğrudan demokrasi ve temsili demokrasi şeklinde ifade edilebilir.

Doğrudan demokrasi, aslında siyasi temsile gerek kalmaksızın halkın temsilciler olmadan bizzat yönetime katılması manasına gelmektedir (Akıncı ve Eriş, 2019, s. 39). Kamusal faaliyetler direk olarak halk tarafından gerçekleştirilmektedir. Yönetenlerle yönetilenler adeta özdeştir. Bu tarz bir demokraside halk, toplanarak yasaların kabulünü doğrudan kendisi yapmaktadır (Varlık ve Ören, 2003, s. 176).

Demokrasi, bir yönetim biçimi olarak ilk kez Atina Kent Devleti’nde kendini göstermiştir. Ancak ilk uygulama itibarıyla sınırlı bir doğrudan demokrasi örneği olarak görülmektedir. Çünkü o dönemde yurttaş tanımı modern çağdaki gibi kapsamlı bir hüviyete sahip değildir. Belirli grupların yönetimde söz sahibi olduğu ve bazı grupların yönetimin dışında tutulduğu bir uygulama söz konusudur. Yalnızca erkekler yurttaş olarak yönetime girebilirken, köleler, kadınlar ve yabancı tüccarlar yönetim dışında kalmıştır (Akıncı ve Eriş, 2019, s. 37). Ancak böylesi bir kısıt söz konusu olsa dahi bu uygulama tarihsel olarak demokrasiye dair önemli bir referans noktası oluşturmuş ve doğrudan demokrasi örneği olarak literatürde yerini almıştır.

Yarı-doğrudan demokrasi biçiminde halk temsilcileri seçmekte ancak yasamaya ilişkin önemli kararlarda veto, referandum ve yasa teklifi yoluyla yönetime doğrudan katılmaktadır. Yani yönetime gücü halk ve temsilciler arasında birlikte kullanılmaktadır. Bu tür demokrasilerde parlamentonun gücü arttıkça milli egemenlik anlayışına, seçmenin gücü ve etkinliği çoğaldıkça halk egemenliği anlayışına daha yakın bir durum vuku bulmaktadır (Varlık ve Ören, 2003 s. 176).

Temsili demokrasi, sınırlı bir yönetim biçimi olarak ifade edilmekte olup esasında kastedilen halkın temsilciler üzerinden yönetsel sürece katılımıdır (Demirhan, 2015, s. 117). Bu çerçevede temsili demokrasi, halkın seçim ve oylama ile siyasi temsilcilerini seçerek yönetime yetkisini devretmesi olarak açıklanabilir (Aktan, 2016, s. 7).

Bu demokrasi biçiminde yurttaşlar seçme rolüne sahip olmaları gereği pasif bir pozisyonda tutulduğu yönüyle eleştirilmektedir.

Temsili demokrasi, yukarıda açıkladığımız diğer ikisine nazaran artan nüfus, devletin işleyişindeki bürokratik yapılar ve karmaşıklık itibarıyla daha uygulanabilir görülmektedir. Özellikle 17. yüzyıldan itibaren monarşilerin düşüşüne geçerek cumhuriyet ve ulus devletlerin gelişmeye başlamasıyla birlikte halkın yönetime nasıl ve hangi kurumlar üzerinden katılacağı tartışılmıştır. Temsili demokrasi de bu temeller üzerinden ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda işleyen bir çark içerisinde belli bir hızda karar alınması ve uygulanması itibarıyla günümüzde en çok temsili demokrasiyle karşılaşılmaktadır.

İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimlerinin ardından ulus devlet süreci hızlanmıştır. Bu evrede başlayarak günümüze kadar modern demokrasiler yönetim şekli olarak nasıl tanımlanırsa tanımlansın esasında temsili demokrasiye dayanmaktadır (Özkan, 2020b, s. 406).

Temsil Kavramı

Temsil kavramına ilişkin literatürde en geçerli ve kapsamlı çalışmayı Pitkin yapmıştır. Pitkin'nin temsil tanımı, basitçe “yeniden sunmak”tır (Özkan, 2020, s. 1).

Temsil, demokrasinin temel kavramlarından birisidir. Günlük hayatın içinde de sık sık kullanılmakta ve aşına olunan bir sözcüktür. Ancak bu kavrama hem siyasal olmayan hem de siyasal konularda birden çok anlam yüklenebilmektedir. Bu durum temsil kavramının açık ve net bir şekilde tanımlanmasını zorlaştırmaktadır. Literatür incelendiğinde de farklı yaklaşımlar olduğu görülmektedir. Bunun için bir tanımdan ziyade kavramın ortaya çıkışı ve tarihsel gelişimi ele alındığında konunun daha anlaşılır olacağı düşünülmektedir (Örs, 2006).

Eski Yunanlıların “temsili” kelimesini kullanabileceği bir sürü kurumu bulunmasına rağmen dillerinde bu anlamı karşılayan bir kelime bulunmamaktadır. Dahası kelimenin Latince'deki anlamı hükümet, vekâlet vb. siyasi olarak değerlendirilebilecek herhangi bir kuruma hitap etmemektedir. Kavram Latin kökenlidir ancak klasik Latince'de anlam itibarıyla kullanımının “neredeyse tamamen cansız nesnelere sınırlı” olduğu görülmektedir. Bununla birlikte mahkeme celbine karşın mahkemede görünmek anlamına da gelir. Kelimenin yaygınlık kazanması 13. ve 14. yüzyıllara tekabül etmektedir. Bu dönemde Papa ve kardinallerin ekseri Hz. İsa ve Havariler'i temsil ettiği söylenir. Ancak bu da vekalet şeklinde değil simgesel bir özelliğe sahiptir (Pitkin, 2014, s. 233).

Tarihsel kökenine ve siyasi bir anlam ihtiva etmeden önceki kullanımına baktığımız zaman kelimenin soyut durumları simgelediği ve cansız nesnelere betimlediği sonucu çıkarılabilir.

Kelimenin siyasi etkinlik içeren anlama evrilmesiyle ilgili süreç siyasi temsil kısmında ele alınacaktır.

Siyasi Temsil Nedir?

Siyasi temsil, birinin veya bir gurubun diğerleri adına hareket etmesiyle onları politik düzlemde savunması ve sembolize etmesini içermektedir. Çalışmamızın belli yerlerinde vurguladığımız üzere nasıl ki temsil kavramı üzerinde tanımlamada zorluk çekiliyorsa siyasi temsil için de aynı durum geçerlidir (Özkan, 2020a, ss. 56-57). “Ancak tüm bu zorluklara rağmen siyasi temsil, temsilci ile temsil edilen arasında politik bir bağlamda ortaya çıkan ve çıkarlar ile talepleri konu alan siyasal bir ilişkinin ifadesi olarak betimlenebilir” (Özkan, 2020a, ss. 56-57).

Siyasi temsile ilişkin anlaşılır bir analiz yapabilmek için tarihsel olarak temsil ve bu işlevin yerine getirildiği yer olarak parlamentoların siyasi etkinlik alanına geçişine ilişkin bu kurumların tarihi gelişimini incelemek gerekmektedir. Aslında başta Avrupa’da şövalye ve kasabalıların kral ve lordlar ile parlamentoda görüşmelerinin krala kolaylık olsun diye başlatıldığı kabul edilir. Bu görüşmelerde vergilerin onaylanması temel noktaydı ve herhangi bir temsil durumu söz konusu değildi. Ancak 14. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar kademeli şekilde parlamentodaki kasabalı ve şövalyelerin ittifak içinde hareket etme eğilimi artış göstermiştir. Ayrıca parlamentodaki kralla olan görüşmelerde geldikleri yerlerin sorunlarının dile getirilmesi ve bunların tartışılarak çözüme kavuşturulması süreçleri işletilmeye başlanmıştır. Bu durum vekâlet verme ve siyasi etkinlik oluşturma açısından kendini göstermeye başlamıştır (Pitkin, 2014, s. 236).

Atina Kent Devletleri dönemi örneğinde olduğu gibi nüfusun yoğun olmadığı ve belirli kıstaslara göre çerçevesi oluşturulan yurttaşlar kendileri karar alma süreçlerine doğrudan katılarak yönetimin içerisinde yer alabilmiştir. Ancak günümüz şartlarında dünya genelinde çok sınırlı yerler dışında böyle bir uygulamayı sürdürülebilir düzeyde sağlamak zordur. Artık bu görevi yerine getiren unsur temsildir. Bu yöntemi kabaca açıklamak gerekirse birilerinin belirlenen görevlere aday olması yoluyla seçmenler tarafından bu adayların bazılarının seçilmesi şeklinde ifade edilebilir. Modern demokrasiler açısından bu uygulama büyük ölçüde kabul görmektedir (Örs, 200, ss. 6-7). “Bununla beraber, temsilin ne olduğu, temsilcinin kimi ve neyi temsil ettiği, ne kadar temsil ettiği, nasıl temsil ettiği, temsilcilerin nasıl seçileceği (diğer bir deyişle, seçim sistemi) konuları, hem geçmişte hem de günümüzde hep tartışma konusu olmuştur” (Örs, 200, ss. 6-7).

Yaptığımız bu değerlendirmeler ışığında temsil kavramına ilişkin temsil ve/veya siyasi temsil nedir sorusuna ilişkin tek bir tanımlama yaparak cevaplamanın kolay olmadığı sonucuna varılmaktadır. Başka bir ifadeyle bir tanım ile temsil olgusunu anlamamız pek mümkün görünmemektedir. Çünkü daha etraflı ve derinlemesine konu incelendiğinde, temsilin çok boyutlu bir kavram olduğu anlaşılmaktadır (Örs, 2006, s. 7). “Bu nedenle, temsilin ne olduğu, kimin, neyin, nasıl, ne kadar temsil edildiği sorularına, her biri temsilin bir veya birkaç boyutunu inceleyen farklı yaklaşımlar ve uygulamalardan yararlanarak cevap aramaya çalışmak daha yararlı bir yol olabilir. Çünkü belki de ancak bu yöntemle, temsili bir bütün olarak anlamak tamamen mümkün olmasa da, daha kolaylaşacaktır” (Örs, 2006, s. 7). Bu çerçevede bir sonraki başlıkta geleneksel ve post modern temsil yöntemleri ele alınarak temsile ilişkin yaklaşımlar değerlendirilecektir.

Geleneksel Temsil Yöntemleri

Geleneksel olarak siyasi temsil yöntemleri Hanna Fenichel Pitkin tarafından ele alınarak anlaşılır şekilde analiz edilmiştir. Bu temsil yöntemlerinin doğuşuna kaynaklık eden arka plana

dönük açıklamalar yapılmıştır. Bunlar incelendiğinde arka planda monarşi dönemlerindeki uygulamaların etkisi olduğu gibi daha çok 17. yüzyıldan itibaren monarşilerin zayıflayarak Fransız, İngiliz ve Amerikan devrimleri ve buna bağlı olarak parlamentonun güçlenmesi etkili olmuştur.

Biçimsel Temsil

“Bu görüş, siyasi düşünce tarihi boyunca zaman zaman kendini göstermiş, bazı modern siyaset bilimciler tarafından rağbet görmüştür” (Pitkin, 2014, s. 39). Temsil kavramını “Yetki devralma ve yetki verme” çerçevesinde inceleyen Pitkin, bu modeli “yetkilendirme” ve “hesap verilebilirlik” olmak üzere iki önemli kavram üzerinden bu modeli açıklamaktadır. Bu teoride can alıcı ölçüt seçimlerdir (Pitkin, 2014, s. 39).

Yetkilendirme ile kastedilen; iyi veya kötü temsilin söz konusu olmadığıdır. Temsilciye temsil için hareket etme yetkisi verilir. Ancak temsil edilen, bu kişinin hareketlerinden kendi yapmışçasına sorumludur. Bu durum bir kişinin başkası adına ve onun çıkarları için hareket etmesine kaynaklık etmesi açısından önem taşımaktadır (Pitkin, 2014, ss. 39-40). Hesap verilebilirlik de halkın seçimler aracılığıyla temsilciler üzerindeki yaptırım gücünü kastetmektedir. Özgür seçimler ile temsilcilerin belirlenmesi temsil edilenlerin çıkarlarının korunmasına imkân vermektedir (Pitkin, 2014, s. 57).

Biçimsel temsil, yetkinin devredilmesi temeli üzerine inşa edilmiştir. Ancak bu durum halkın katılım açısından pasif duruma düşmesine cevaz vermektedir. Her ne kadar seçim ile hesap sorulabileceği ifade edilse de pratikte bu durum yönetimi bir azınlığın etkinliğine bırakmakta ve oligarşinin tunç kanununun işlemesine meydan vermektedir. Bu anlamda adil ve şeffaf bir denetleme prosedürünün ortaya çıkması için çaba harcanmalıdır.

“Yerini Alma”: Betimleyici Temsil

Bu temsil anlayışını savunan yazarlara göre temsil, meclis gibi kurumlarda temsilci ile temsil edilenin tüm halkla örtüşecek şekilde bir kompozisyonla belirlenmesine odaklanır. Buradan kasıt benzer özellikleri taşıyan yapıların temsilde daha etkili olacağı düşüncesidir (Pitkin, 2014, ss. 59-60). Özellikle temsilde adalet konusu gündeme geldiğinde betimleyici temsile atıflar yapılmaktadır. “Temsilde adalet, farklı seçmen tercihlerinin yasama organında temsil edilmesiyle ilgili bir kavramdır. Bir seçimde kullanılan oylarla seçim sonucunda ortaya çıkan sandalye dağılımı, birbirinden farklı tablolar oluşturuyorsa temsilde adaletsizlik sorunundan bahsetmek mümkündür” (Sayarı ve Bilgin, 2018, s. 161).

Betimleyici temsil anlayışına ilişkin önemli bir eleştiri bulunmaktadır. Her grubun simetrik olarak yönetim içerisine alınmak istenmesi ulusal çıkarlardan ziyade küme bazlı bir çıkar odağı oluşturacağı ve pasif bir hükümet etme durumuyla karşı karşıya bırakacağı yönündedir. Dolayısıyla etkin bir hükümet kurulması için bu idealden vazgeçilmektedir. Ancak Pitkin’e göre temsilin betimleyici boyutu biçimsel temsilin geri planda bıraktığı alanlarda “düzeltme aracı” işlevine sahip olabilir (Pitkin, 2014, ss. 63, 84-87).

“Yerine Geçmek”: Sembolik Temsil

Sembolik temsil anlayışına sahip olanlara “sembolleştirme kuramcıları” da denmektedir (Kaymaz Mert, 2020, ss. 66-67). Bu model, temsili bir sembolleştirme çabası içindedir. Bu anlamda “canlı bir sembol olarak daha ilgi çekici olması dışında” hükümdar, bayrak ya da cansız başka bir sembol temsil için yeterli olabilir (Pitkin, 2014, s. 89). “Ulus temsil eden bir amblem olabileceği gibi bir devlet başkanı ya da kral olabilir. Sembolik temsilde, ulusu yöneten

ulusun özelliklerini değil, ‘askın’ anlamda bir bütün olarak ulusun ruhunu temsil eder” (Örs, 2006, s. 12).

Bu temsil biçiminde ulusun duygu ve düşüncelerinin tasvir edildiği bir simge önem kazanmaktadır. Çoğu zaman eyleme geçme ya da toplumsal taleplerin karşılanması gibi hususlara yer verilmez. Önemli olan birlik ve bütünlüğün temini ve bunun vücut bulduğu canlı ya da cansız bir unsurun varlığıdır.

Asli Temsil

Burada temsilin asli boyutu üzerinde durulmaktadır. Temsil edenlerin temsil ettikleri kitlenin çıkarlarının korunmasını esas almaları gerektiği vurgulanmaktadır. Temsilcilerin bu temel üzerinden politika üretmeleri gerektiği iddia edilmektedir. Bu bağlamda asli temsil, temsilin boyutları içerisinde en önemli yere tekabül eder ve yöneten ile yönetilen arasındaki temsili ilişkinin kalbi olarak işlev görür (Özkan, 2020, s. 75). “Bu bağlamda siyasal temsil birçok insan ile grubu ilgilendiren kamusal ve büyük ölçekli düzenlemeler içeren bir kurumsallaşmanın ifadesidir” (Özkan, 2020, s. 75).

Post-Modern Temsil Modelleri

Günümüzde siyasi arenada çok aktörlü bir ortamın oluşmuştur. Bu yönüyle dünyadaki küreselleşme ulus devletlerin katı iktidarını sarsmakta ve sivil toplum örgütleri türündeki yapılar ile ulus üstü aktörler güçlenmektedir. Bu çerçevede teknolojik gelişmelerin de etkisiyle siyaset yapma biçimi de değişmektedir. Geleneksel temsil daha çok seçim, parlamento gibi resmi kurumlar ve uygulamalar aracılığıyla icra edilirken post modern temsil bireylerin siyasi katılım noktasında aktif olabileceği resmi olmayan yeni temsil biçimlerini doğurmuştur (Kaymaz Mert, 2020, s. 66). Bu yönüyle post modern temsil anlayışı siyasal alanın genişlemesine katkı sağlamıştır.

Bu temsil biçimleri incelendiğinde gayri resmî temsille seçilmemiş temsilcilerin birbirine yakın olduğu düşünülmektedir.

Gayri-resmî Temsil

Günümüzde siyasi temsile ilişkin parlamento ve seçim gibi unsurların yeterli olmadığı yönünde eleştiriler ortaya çıkmaktadır. Özellikle bu kurumlara karşı güvenin zedelenmesi ve teknolojik gelişmeler vasıtasıyla zaman ve mekânın daralması siyasette yeni odaklar ortaya çıkarmaktadır.

Temsile ilişkin devlet dışı sivil toplum kuruluşları gibi ulusal/uluslararası aktörler aracılığıyla çevre, hayvanseverler, kadınlar vb. belli bir kesime dair talep ve çıkarların siyasal alana taşındığı görülmektedir. Bu yapılar resmi olarak herhangi bir yetkiye ve güce sahip değildir. Ancak “baskı ve çıkar grupları” olarak ifade edilen bu örgütlenmeler amaçları doğrudan iktidarı ele geçirmek olmasa da toplumsal grupların çıkarlarını ortaya koymaktadırlar (Kaymaz Mert, 2020, s. 66).

Jiroskopik Temsil

Bu model klasik temsil modellerine göre farklı olarak deneye dayalı çalışmalar neticesinde temsil tartışmalarına ilişkin yeni yaklaşımlar ortaya koymuştur. Amerika’da temsilciler ve temsil edilenler arasındaki ilişkinin karmaşık bir boyuta ulaşmasından yola çıkan Mansbridge, temsilcilerin esasen seçmenlerine dönük verdikleri vaatleri tutmalarına dayanan temsil anlayışına ‘taahhüt içeren temsil’ adını vermiştir. Ayrıca 2000’li yıllardan beri son yirmi yılda ortaya çıkan temsil biçimlerini kendince üç kategoriye ayırmaktadır (Kaymaz Mert, 2020, ss.

66-67). Bunlar “ileriye dönük temsil”, “jiroskopik temsil” ve “vekil temsili”dir. İleriye dönük temsilde biraz adından da anlaşılacağı üzere temsilcilerin kendilerini seçenlerin gelecekteki beklentilerini dikkate almaları kastedilmektedir. Jiroskopik temsilde temsilcinin kendi kişisel deneyimlerine ve sağduyu anlayışına odaklandığı düşünülmektedir. Vekil temsili de temsilcinin kendi bölgesi dışında yürüttüğü faaliyetlerde bölgesini temsilde bulunmasıdır. Mansbridge, bu üç temsil türünün aslında tek potada eriyebileceğini ortak yönlerinin “müzakere” olduğu üzerinde durmuştur (Kaymaz Mert, 2020, ss. 66-67).

Taahhütlere odaklanan bu temsil türü gerek seçim zamanı gerekse bir sonraki seçimde seçmenler tarafından iletilmekte ve temsilcinin karşısına çıkmaktadır.

Seçilmemiş Temsilciler

Seçilmemiş temsilciler kavram olarak literatürde oldukça yenidir. Frank Ankersmith yirminci yüzyıl itibarıyla temsili demokrasilerde vatandaşın temsile ilişkin parlamento gibi kurumlar tarafından temsil edilmediğini iddia etmektedir. Bu durumun ulus devlet tabanlı resmi seçimler dışında temsiliyet ilişkileri getirdiğini savunmaktadır. Dolayısıyla sivil toplum örgütleri merkezli olmak üzere resmi olmayan gönüllü birçok aktör vuku bulmuştur. Bu durum devlet merkezli karar alma süreçlerini etkilemektedir. Dolayısıyla klasik temsil anlayışının zayıfladığı ve kurumsallaşan resmi temsilin ötesinde sosyal bir olarak şekillenmektedir (Kaymaz Mert, 2020, s. 68).

Dijital Temsil

Mobil teknolojilerin gelişmesiyle birlikte insanların sosyal medya gibi sanan platformlarda siyasi konular düzeyinde katılım biçimi, “post-modern temsil” olarak da adlandırılmaktadır. Kitle iletişim araçları vasıtasıyla bilgiye kolay ve hızlı ulaşan bireyler gündemdeki konularla ilgili örgütlü şekilde gündem oluşturabilmektedir. Bu durum insanların gerek bireysel gerekse örgütlü şekilde sesini duyurabilmesine imkan sağlamaktadır. Dahası bu platformlar sayesinde siyasilere daha kolay ulaşılabilirdiği söylenebilir. Bu durum sorunların çözümüne dönük baskı unsuru olarak ortaya çıkabilmektedir (Kaymaz Mert, 2020, s. 69).

Dijital temsil üç şekilde olmaktadır: internet, sivil toplum ve sosyal hareketlerdir. İnternet ortamındaki protestolarda yer almak, örgütlenmek, dayanışmalar ve yardımlaşmalar gerçekleştirmek gibi etkinlikler internetteki dijital temsil şekilleridir. Diğer bir temsil şekliyse; sivil toplum örgütlerine üyeliştir (Kaymaz Mert, 2020, s. 69).

TARTIŞMA

Bu bölümde literatüre dayalı olarak bu çalışmanın giriş kısmında ele alınan konular analiz edilecektir. Girişte de belirtildiği gibi yöneten-yönetilen arasındaki ilişkiden doğan siyasi temsil demokrasi ile gözle görülür bir bağa sahiptir. Ancak literatürde yapılan incelemeden anlaşılacağı üzere bu iki kavramın farklı tarihsel kökenlere sahip olduğu görülmektedir.

Temsilin boyutları incelendiğinde temsil kavramına dönük ilk çalışmayı yapan Hobbes’e göre demokratik yönetimler olmasa da temsilin gerçekleşebileceği iddia edilmektedir. Ancak siyasi temsil her ne kadar demokrasi dışı durumlarda varlığı kabul edilse bile modern demokrasinin gelişmesiyle birlikte daha anlamlı ve işlevsel bir tabana oturduğu da açıktır. Bu bölümde temsil ve demokrasi ilişkisi yanı sıra demokrasi açığı kavramı irdelenecek ve bu durumun somut yansımaları tartışılacaktır. Hangi durumlarda demokrasi açığı ortaya çıkmaktadır ve demokratik yapının etkinliğini koruması koşuluyla bu durum nasıl azaltılabilir sorusu tartışılacaktır. Çünkü dünyanın neresinde olursa olsun demokratik hüviyete sahip olan ve/veya

olduğunu ortaya koyan bütün siyasal sistemler kendi içinde demokrasi bağlamında bir takım açmazları içinde barındırmaktadır.

Demokrasi açığı literatürde kullanımı itibariyle ele alındığında kavramın Avrupa Birliği odağında yoğun bir şekilde irdelendiği ve bu yönde birçok çalışmanın olduğu tespit edilmektedir. Bunun dışında literatürdeki çalışmaların sınırlı düzeyde kaldığı görülmektedir. “AB’nin demokrasi açığı; Birlik kurumlarının şeffaflık, meşruiyet, hesap verebilirlik kavramları bakımından demokratik olmamaları ve işleyişlerinin vatandaşlardan uzak gerçekleşmeleri şeklinde ifade edilebilmektedir” (Ultan, 2018, s 12). Bu yaklaşımda bahsi geçen kavramlardan hareketle seçimlerde oy kullanma oranı, seçimle iş başına gelip gelmeme ve yönetimde gizlilik esaslarının sınırı gibi önemli noktalar demokrasi açığını ortaya çıkaran veya bu riski azaltan durumlardır. Bu bakımdan seçimle iş başına gelirse dahi seçimlerde katılım oranının düşük seyrettiği ve karar alma/uygulama süreçlerinde gizliliğe görece fazla rastlanması aslında bir güvensizlik doğurmaktadır. Konuyu bütünsel olarak değerlendirirsek bu durum açık bir demokrasi sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Demokrasi açığını tespit etmemizi sağlaması bakımından Hobsbawm anayasal demokrasiye ilişkin iki kritere vurgu yapmaktadır. Bunlar “hukukun egemenliği” ve “her yurttaşın siyasi alana eşit oranda katılımı” ilkeleridir. “Hukukun egemenliği” kavramıyla esas kastedilen siyasi erke ait yetki alanı ve kapsamına dair belirli kriterlerle kısıtlanmaya gidilmesidir. “Her yurttaşın siyasi alana eşit oranda katılımı” ilkesiyle de başkalarının özgürlük alanına girmemesi koşuluyla her yurttaşın eşit özgürlükler ve hakların tanınmasıdır. Hobsbawm’a göre demokrasi açığı olup olmadığını incelerken bu iki kriterin işleyip işlemediğine bakılması elzemdir. Ayrıca halkın siyasi süreçlere dair böyle bir zemine sahip olup olmaması da önemli bir gösterge olarak değerlendirilebilir (Yeldan ve Yıldırım, 2015, ss. 79-80). Demokrasinin minimal düzeyde yani seçimlerin gerçekleşmesi gibi sınırlı şekilde teşekkül etmesi demokrasi açığını ortaya çıkarmaktadır. Bunun çözümü demokrasiyi özümsemiş olan siyasal kültürün hayat bulduğu bir atmosferde siyasi partiler başta olmak üzere politikaları eleştirebilen bir muhalefet yapısının olduğu bir sistemin varlığıyla mümkündür.

Yukarıda belirtilen ölçütler önemli olmakla birlikte bunların yanı sıra demokrasi kavramının nasıl ele alındığı önemlidir. Zira gelişmiş demokrasilerde dahi oligarşinin tunç kanunu işlemekte ve belirli bir azınlık tarafından toplumu ilgilendiren müşterek konular için karar verebilmektedir. Bu durum demokrasi ile asıl arzulanan noktaya gelinmediğini göstermektedir. Buna rağmen demokrasinin varlığını koruması ve iyi bir sistem olarak görülmesindeki can alıcı nokta şüphesiz siyasi dengesizliklerle siyasi iktidar değişikliği gibi konuları diğer yönetim şekillerine nazaran daha kansız geçirmesidir. Oysa demokrasinin böylesi olumsuz ve özü itibariyle demokrasiyle çelişen taraflarıyla öne çıkmak bir yana siyasi platformda demokratik tartışmalar ile diyaloga ihtiyacı bulunmaktadır. Eğer demokrasinin 21. yüzyıl için önde gelen bir yönetim anlayışı olduğu düşünülüyorsa özü itibariyle halkın daha etkin olacağı bir demokratik düzenin oluşturulması gerekmektedir (Yeldan ve Yıldırım, 2015, ss. 80-81). Ayrıca demokratik düzende siyasi partilerin siyasi sistemdeki çeşitli kurumlara ve mevkilere bireylerin yerleştirilmesi, siyasi katılım, siyasi iletişim ve yönetişim sağlanması açısından önemli bir misyonu bulunmaktadır (Sayarı ve Bilgin, 2018, s. 128). Dolayısıyla parti içi demokrasinin işlemediği takdirde bu durum lider sultasını doğurmakta ve oligarşinin tunç kanununda olduğu gibi siyasi temsilin işlevselliğini kıran bir demokrasi sorununu teşkil etmektedir.

Demokrasi açığını doğuran temel unsurlardan biri de siyasal katılım sorunlarıdır. “Siyasal katılım temelde yönetilenlerin yönetimde söz sahibi olması, yöneticilerini seçebilmesi ve alınacak kararlara tesir edebilmesi olarak tanımlanabilir. Aynı zamanda siyasal katılım, bilinçli bir eylem kümesi olup, beklentiler sonucu ortaya çıkan talep ve işleyişe yönelik tepkiler olarak

nitelendirilebilir” (Akıncı ve Eriş, 2019, s. 43). Siyasi katılım, temsili demokrasilerin doğması ve uygulanmasıyla gündeme gelmiştir. Dahası bu durum bir sorunsala dönüşmüştür. Çünkü demokrasinin ilk uygulandığı haliyle vatandaş herhangi bir aracıya ihtiyaç duymaksızın siyasal arenada kendi çıkarlarının peşinden koşarak kendi kararlarını alma ve icra etme imkânına sahipken, temsili demokrasi doğası gereği temsilcileri ortaya çıkarmıştır. Bu durumda aracılardan etkinliğinin artmasıyla birlikte siyasal alanda siyasal katılımın ne düzeyde olduğu ise tartışma konusu haline gelmiştir (Akıncı ve Eriş, 2019, s. 50).

Bir toplumda siyasal katılım davranışının ortaya çıkması ve gelişebilmesi bazı parametrelere bağlıdır. Bu bağlamda başlıca parametreler; yurttaşların sosyo-kültürel durumları, siyasi görüşleri, toplumun demokrasi düzeyi, siyasal kültürü ve ülkedeki yasal düzenlemeler olarak sıralanabilir. Yurttaşların kişisel özellikleri ve toplumsal yapı siyasal katılıma ilişkin eylemde bulunmaya uygun zemine sahip olsa da ülkenin siyasi kurumlarında demokratik anlayış hâkim değilse bu siyasi iklim içerisinde katılım zorlaşacaktır. Bu durumda demokrasi pratiklerinin etkinliği ile katılımın aslında birbirini beslediği görülmektedir. Tam aksi bir durumda da birbirini olumsuz etkileyeceği ve sarkacın aşağıya doğru gideceği söylenebilir. Kişi, grup ve kurumlar siyasal katılım yolları vasıtasıyla siyasi davranışların ortaya çıktığı bir yönetim ekosistemi içerisinde bulunmaktadır. Eğer sarkaç aşağıya doğru giderse özellikle siyasal sosyalleşme araçları etkin şekilde kullanılmayacak ve belirgin bir siyasi davranış ortaya çıkmayacaktır. Bu aşamada siyasal katılımın doğasını açıkladıktan sonra siyasal katılım yollarını irdeleyeceğiz. Siyasal katılıma ilişkin en bilinen yol “oy kullanma” davranışdır. Buna ek olarak “sivil toplum kuruluşları” ile “siyasi partilere üyelik”, “seçilmişleri görevden düşürme”, “çevre koruma”, “kent planlanması”, “halk dayanışması” gibi katılım yolları bulunmaktadır (Akıncı ve Eriş, 2019, s. 51).

Katılım sorunları yanı sıra temsilde adalet sorunu da demokrasi açığına neden olan önemli bir husus olarak görülebilir. Betimleyici temsil kısmında ele aldığımız bu konuyu açacak olursak pratikte gençler ve kadınlar gibi toplumsal grupların temsil sorunu bulunmaktadır. Ancak ne yazık ki yönetimde istikrar yani hızlı ve etkin hükümet etme anlayışı daha öncelikli görüldüğü için meclisin halkın yansıması, mini bir kompozisyonu olmasını engellemektedir. Bu sebepten ötürü örneğin Türkiye’de nüfusun yaklaşık yarısını oluşturan kadınların mecliste temsiliyet oranı nüfusa görece çok daha düşüktür. Hakeza gençler için de aynı şeyi ifade edebiliriz. Ayrıca seçim sisteminden ötürü ülkeden ülkeye değişkenlik göstermekle birlikte baraj uygulamaları ve bir partinin oyların yarısından fazlasını almamasına rağmen mecliste görece salt çoğunluğa ulaşması demokrasi açığı oluşturan unsurlardır. Bu durumun bir diğer dikkat çekici yansıması da demokrasilerde baraj uygulamaları aslında güçsüz bir parlamento manasına gelmektedir. Çünkü barajdan ötürü sistem dışında kalan gruplardan kaynaklı olarak çoğulcu bir yapı oluşmadığı için parlamentonun meşruiyeti sorgulanmaktadır.

SONUÇ

Siyasi temsil sorunu olarak demokrasi açığı konusu bağlamında gerek demokrasi gerekse siyasi temsil kavramlarına dönük olarak yapılan literatür çalışmasıyla bu iki kavramın mahiyeti ele alınmış ve konu biraz daha açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Yapılan değerlendirmeler ışığında esasında siyasi temsilin demokratik yönetimlerde daha etkin şekilde icra edilmesi muhtemel görülmektedir. Ancak teori ile pratikte olanların aslında aynı hüviyete sahip olmadığı yönünde yoğun bir eleştiri söz konusudur. Çünkü temsilden kaynaklı olarak temsilciler iktidarın kaynağını halktan almakta ancak seçildikten sonra bağımsız şekilde hareket etmektedir. Seçim sistemine bağlı olarak 4-5 yılda bir halkın iradesi adı altında oylamanın pratikte aktif değil pasif bir siyasi katılım ve temsiliyet ilişkisi doğurduğu

görülmektedir. Bu durumdan ötürü her ne kadar resmi olarak belli bir tabana oturmasa da post-modern temsil yöntemleri ortaya çıkmaktadır. Elbette onlar da şu ana kadar güvenilir bir zemine oturmadığı için literatürde henüz yoğun bir karşılık bulamamaktadır. Ancak siyasi temsilin demokrasi kabına sığmadığı ve yurttaşların yönetimde söz sahibi oluyor diye atfedilen sistemin önemli açmazları olduğu açıktır. Bu durumun çözümü de demokratik yapıların daha şeffaf olmasının yolunu açacak resmi kurumların kurulması ve bunların icra gücünün olmasıdır. Eğer kamu düzeni esas alınarak hükümet etmenin hızı ve etkinliği öncelik kazanıyorsa, güya realist davranılarak siyasi temsil adı altında siyaset alanının bir avuç siyasi grubun eline teslim edilmesinin ne kadar doğru olup olmadığı tartışılmalıdır. Bu bakımdan demokrasi açığının analizinde temelde yatan kavramların pratikte etkinlik kazanması gerekmektedir.

Elbette günümüzdeki şartlar itibariyle Atina kent devleti döneminde olduğu gibi doğrudan demokrasiyi uygulamak mümkün değildir. Ancak devlette her yurttaş eşit haklara sahipse bunun kullanımı ve yönetimi neden göreceli olarak dezavantajlılığının lehine olmasın? Bu kurgu sağlanmadığı ve pratiğe yansımadağı takdirde demokrasi ve siyasi temsile ilişkin tartışmalar kesintisiz devam edecektir.

Pitkin'nin (2014) *Temsil Kavramı* isimli kitabında vurguladığı önemli hususlar dikkatimizi celp etmektedir. Asli temsil olarak ifade edilen kısımlarda halkın temsil edildiğine inanmasının yeterli olmadığı, kurumların da bu görevleri ifa etmesi gerektiği belirtilmektedir. Dolayısıyla siyasi temsilin özü itibariyle uygulanabilmesi için siyasal alanda kurumsallaşma hayati bir öneme sahiptir. Aksi halde temsili bir hükümet adı altında aslında oligarşinin tunç kanunu sorunsalı ile karşı karşıya kalınmaya devam edilecektir.

KAYNAKÇA

- Akıncı, A., Eriş, V. (2019). 21. Yüzyıl Demokrasilerinde Siyasal Katılım: Türkiye Örneği. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 35–55.
- Aktan, C. C. (2016). İdeail Bir Siyasal Yönetim Arayışı ve Anayasal Demokrasi. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 1-20.
- Demir, N. (2010). *Demokrasinin Temel İlkeleri ve Modern Demokrasi Kuramları*. 10(2), 597–611.
- Demirhan, K. (2015). Yönetimin Sınırlandırılması ve Siyasal Temsil İlkelerinin Tarihsel ve Düşünsel Temelleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 42, 111–120.
- Kaymaz Mert, M. (2020). Geleneksel ve Post-Modern Siyasi Temsil Yöntemleri: Bir Karşılaştırma. *Academic Review of Humanities and Social Sciences*, 3(1), 59–71.
- Konuralp, E. (2016). Transformation of Secularism in Turkey: Debating Post-Secularism Under the AKP Rule. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Doktora Tezi*. Ankara.
- Örs, B. (2006). Siyasal Temsil. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* (35), 1-22.
- Özkan, M. (2020a). Temsili Demokrasiden Demokratik Temsile: Pitkin'i Yeniden Düşünmek. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 16(58), 55–83.
- Özkan, M. (2020b). Demokrasi ve Temsil: Paradoksu Rousseau Üzerinden Okumak. *Siyasal: Journal of Political Sciences*, 29(2), 403–430.
- Sayarı, S., Bilgin, H. D. (2018). *Karşılaştırmalı Siyaset Temel Konular ve Yaklaşımlar*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Pitkin, H. F. (2014). *Temsil Kavramı*. (Çev. Seda Erkoç). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.
- Ultan, M. Ö. (2018). Avrupa Birliği Hukuku Bağlamında Yetki ve Demokrasi Açığı Sorunlarına Siyasal Bir Bakış. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(1), 1-17.
- Varlık, Ü., Ören, B. (2003). Demokrasi ve Temsil. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(5), 173-185.
- Yeldan, E., Yıldırım, D. (2015). Küreselleşme ve Sanayisizleşme Bağlamında Türkiye'de ve Dünyada Demokrasi Açığı. *Çalışma ve Toplum*, 2, 65–88.